

УДК 316.74.4.066: 378

Т.А. УДОВИЦЬКА

ПРОБЛЕМИ У ФУНКЦІОНУВАННІ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ: АНАЛІЗ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ**Удовицька Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

У статті проаналізовано можливі соціальні ризики як наслідок модернізації й проблем у функціонуванні системи вищої освіти і якості підготовки фахівців. Виникнення таких ризиків розглянуто на рівні особистості, вищого навчального закладу, підприємства й роботодавців, суспільства й держави. Виявлення й аналіз цих ризиків дозволить виробити шляхи їх мінімізації, що буде сприяти подальшому розвитку системи вищої освіти й реалізації властивих їй соціальних функцій.

Ключові слова: вища освіта, професійна підготовка, ризик, фахівець, якість освіти.

В статье анализируются возможные социальные риски как следствие модернизации и проблем в функционировании системы высшего образования и качества подготовки специалистов. Возникновение таких рисков рассматривается на уровне личности, высшего учебного заведения, предприятия и работодателей, общества и государства. Выявление и анализ этих рисков позволит выработать пути их минимизации, что будет способствовать дальнейшему развитию системы высшего образования и реализации присущих ей социальных функций.

Ключевые слова: высшее образование, специалист, качество образования, профессиональная подготовка, риск.

The author analyses possible social risks connected with the process of higher education system's modernization, improvement of its quality, and the ensuing problems. The origins of such risks are scrutinized at various levels, namely those of an individual, a university, a business and employers, society and government. Identification and analysis of the risks involved may allow us to work out the ways of their minimization, and that, in its turn, would contribute to furthering the development of higher education system as well as to the realization of its characteristic social functions.

Key words: higher education, specialist, education quality, vocational training, risk.

© Т.А. Удовицька, 2012

Актуальність прогнозування результативності й ефективності функціонування системи вищої освіти не викликає сумніву. Дослідники розглядають дану проблему, в першу чергу, з погляду відповідності підготовлених фахівців вимогам ринку праці, аналізу ефективності інвестування в систему вищої освіти, розробки й реалізації технологій і методик навчання, що відповідають сучасному технологічному етапу розвитку суспільства. На нашу думку, аналіз зазначеної проблеми найбільш доцільно розглядати в концепції теорії ризиків, тому що в рамках саме такого підходу можемо найбільш чітко спрогнозувати проблеми недосягнення очікуваного результату або мети, що є можливим ризиком, виявити причини й передумови їх виникнення з метою вивчення системи заходів з їх мінімізації.

Вивчати в системі вищої освіти доцільно відповідно до такої класифікації:

- ризики на «вході» (ризики для молодих людей під час вступу до ВНЗ);
- ризики в процесі навчання (адаптаційні, первинної професійної соціалізації та ін.);
- ризики на «виході» (ризики для фахівців, пов'язані з процесом працевлаштування; ризики для роботодавців, пов'язані з взаємодією із фахівцями, у першу чергу молодими).

Аналіз функціонування системи вищої освіти дає підстави стверджувати, що вищезгадані ризики мають системний характер, а в умовах динамічної модернізації сучасної системи освіти стають найбільш важко виявлени-

ми, складно контрольованими та керованими.

У даній статті увагу приділено аналізу ризиків третьої групи. Не досліджувати їх неможливо, тому що тільки через процеси мінімізації ризиків на «виході» ми зможемо стверджувати, що система вищої освіти виконує свої функції й безконфліктно взаємодіє з іншими соціальними інститутами й суспільством у цілому.

Необхідно зазначити, що проблеми ризиків у системі освіти малодосліджені. Аналізом таких ризиків активно займається російський соціолог Ю.А.Зубок. Дослідниця розглядає ризики в системі вищої освіти й професійної підготовки молоді як один з типів ризиків у процесі соціального становлення й розвитку молодшої особистості. При цьому проаналізовано ризики, пов'язані з доступністю якісної освіти, її платністю, нерівністю об'єктивних соціальних статусних позицій при вступі до ВНЗ [4,5].

Вивчення проблеми ризиків у системі освіти як результату процесів модернізації освіти побудовано на теоретичному аналізі У. Бека взаємозв'язку й взаємовпливу модернізації й ризиків як наслідків цього процесу. Так, У. Бек, Е. Гідденс та інші теоретики модернізації говорять про небезпеки, породжувані «процесом модернізації», які здатні викликати ризики й непередбачувані зміни. Однак погано те, що метафізичні ризики соціальної модернізації важче піддаються виявленню й вирахуванню, ніж будь-які інші [1, с. 91-92]. При цьому необхідно зазначити, що системно проблема модер-

нізації системи освіти й ризики цього процесу в науковій літературі практично не досліджені.

Мета даної статті – окреслити основні ризики, що можуть виникнути як наслідок проблем у функціонуванні системи освіти, для їхнього подальшого аналізу з метою вироблення оптимальних шляхів їх мінімізації.

Завдання дослідження:

- визначити причини виникнення ризиків у функціонуванні сучасної системи освіти;
- проаналізувати основні ризики, що можуть виникнути в різних сферах суспільства як наслідок проблем у функціонуванні системи освіти.

Сучасне суспільство визначається все частіше як ризикогенне, що пов'язане з великою кількістю трансформаційних процесів, що одночасно відбуваються в ньому. Подібна ситуація вимагає вибудовування системи експертизи будь-яких реконструкцій і нововведень у неекономічних сферах, оскільки прорахунки в оцінках соціального ризику й відсутність механізмів страхування суспільства від його наслідків призводять не тільки до техногенних і екологічних катастроф, а також до проблем соціальних.

При аналізі даної проблеми не можна не дати визначення поняттю ризик, що достатньо розроблено в соціологічній теорії ризику. Так, дослідники зводять основні підходи до визначення сутності ризику в три групи.

У першій з них ризик розуміють як специфічний процес вибору альтернатив, варіантів дій у ситуації невизначеності; вибір дії, результат якого визначається випадком.

У другій групі визначень поняття ризик розкрито через безпосередню дію (діяльність суб'єкта) у надії на позитивний результат; дію в незрозумілій, невизначеній обстановці; дію у разі наявності небезпеки, загрози.

У третій групі визначень особливий акцент зроблено на ймовірності негативного характеру наслідків яких-небудь подій: ймовірність помилки або неуспіху в ситуації з декількома альтернативами; збиток, пов'язаний з реалізацією рішення; можливість настання небажаних наслідків у результаті дії випадкових чинників; подія, настання якої містить можливість яких-небудь втрат [3, с. 88].

Крім того, у теорії ризиків поняття ризик визначають як можливість виникнення втрат, що випливає зі специфіки тих або інших явищ природи й видів людської діяльності; ймовірність прийняття неправильних або неприйняття потрібних управлінських рішень; ймовірність одержання незапланованих результатів при здійсненні тієї або іншої діяльності.

Для нас прийнятним є третій підхід до визначення соціальних ризиків як наслідку проблем у функціонуванні системи вищої освіти.

Як було зазначено вище, одна з причин виникнення ризиків у системі освіти пов'язана з процесами її модернізації, що торкнулися практично всіх аспектів функціонування системи вищої освіти. Принципово змінилася система прийому до вищих навчальних закладів, значних змін зазнає власне організація навчального процесу у зв'язку з пере-

ходом на кредитно-модульну систему навчання, та й процеси працевлаштування молодих фахівців мають трохи хаотичний характер і сповнені ризиками «фальстарту».

Ризики, що виникають, можуть стосуватися всіх суб'єктів, які є своєрідними «споживачами» результатів освітнього процесу й професійної підготовки: особистості, підприємств і роботодавців, держави й суспільства.

Під час досягнення своєї мети особистість, ВНЗ, суспільство, роботодавець й держава стикаються з різними труднощами й потрапляють у ризикові ситуації. Щодо розглянутого випадку ризик буде полягати в недосягненні зацікавленими сторонами цілей, що залежать від якості освіти та підготовки фахівців. У кожній із сторін, зацікавлених у якості підготовки фахівців, є свої ризики відповідно до переслідуваних та заявлених потреб.

Для молодого людини, що здобуває вищу освіту з метою посісти гідне місце в суспільстві, можна виділити такі потенційні ризики того, що в процесі навчання в студента:

- з'явиться ризик «фальстарту», тобто вибору професії, не відповідної до здібностей та інтересів;
- не сформується необхідна для практичної професійної діяльності теоретична база;
- не накопичиться достатній практичний досвід використання теоретичних знань;
- не будуть набуті й достатньою мірою не розвинуться особистісні якості й навички, необхідні для професійної діяльності;
- не буде підвищено загальний культурний рівень (ерудиція, галузь інтересів, вихованість тощо).

Вищезазначені ризики можна віднести до ризиків, пов'язаних з результатом процесу навчання у ВНЗ. У свою чергу, ці ризики можуть породжувати ризики в трудовій і професійній діяльності випускників вищих навчальних закладів. Таким чином, механізм підготовки майбутніх фахівців повинен включати формування готовності й здатності до ухвалення рішення в умовах невизначеності, а також сприяти створенню системи соціального мислення й дії у сучасному суспільстві ризику [2, с. 109].

У результаті неякісної підготовки фахівців суспільству можуть загрозувати такі ризики:

- отримання недостатньої кількості кадрів вищої кваліфікації в тих галузях економіки, де вони гостро необхідні, що викликає істотні деформації на ринку праці;
- нездатність системи вищої освіти забезпечити необхідний рівень культурного й морального розвитку випускників;
- відсутність належної участі ВНЗ у зміцненні здоров'я особистості;
- брак необхідної кількості висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно вирішувати проблеми суспільства.

Підприємство або організація, що приймає випускників ВНЗ на роботу, може зіштовхнутися з такими ризиками:

- відсутністю у випускників достатніх теоретичних знань;

– браком у випускників достатнього практичного досвіду;

– нерозвиненістю у випускників особистісних якостей, необхідних для успішного виконання професійних обов'язків, дотримання трудової дисципліни й трудової етики;

– низькою вмотивованістю й працездатністю випускників.

Експерти в галузі освіти й соціологи чітко фіксують проблему неузгодженості між вимогами професійного середовища до якості потенційних працівників, що виходять на ринок праці, і результатами діяльності традиційних освітніх інститутів. Випускники ВНЗ є одночасно й недовченими, і перевченими, тобто вони, з одного боку, мають вантаж непотрібних для трудової діяльності знань і вмінь, а з іншого – найчастіше не в змозі вирішувати конкретні завдання, поставлені усередині самої професійної діяльності. Мова йде про невідповідність вимог як з боку ринку праці до освіти, так і навпаки [7, с. 9].

Існування таких невідповідностей призводить до зростання витрат наймання, тому що більшість випущених вищими навчальними закладами фахівців потрібно довчати на робочому місці. Різні підприємства й установи використовують свої методи зниження таких ризиків – від створення центрів перенавчання до контрактних відносин з ВНЗ на підготовку фахівців на «замовлення». Але вирішення цієї проблеми на державному рівні можливо тільки за допомогою створення системи професійної стандартизації, у розробці якої повинні брати участь експерти й від системи професійної освіти й від сектора економіки [7, с. 9].

Для держави існують чотири основні потенційні ризики. Перший з них з'являється з провини системи вищої освіти, інші залежать від ефективності діяльності самої держави:

– ризик неефективного використання бюджетних коштів;

– ризик недостатнього бюджетного фінансування для забезпечення якісної підготовки фахівців;

– ризик недосконалої нормативної бази в галузі освіти;

– ризик недосконалої системи контролю за якістю вищої освіти.

Необхідно зазначити, що в сучасній науковій літературі, присвяченій питанням соціально-економічного характеру, активно вивчають проблеми інвестування в систему освіти й ризики таких інвестицій. Інвестиції виступають інструментом впливу безпосередніх користувачів (держави, промислових структур і корпорацій, приватних користувачів) на якість і тип одержуваного освітнього результату, дозволяють реалізувати замовлення на затребувані якості людського капіталу, сформованого в освіті, сприяють розвитку нових освітніх форм і технологій, дають можливість керувати соціальними ефектами, створюваними засобами освіти [7, с. 2]. І нарешті, у вищому навчальному закладі можуть виникати такі ризики: недостатня кількість висококваліфікованих викладачів, здатних вести викладацьку діяльність на основі фундаментальних знань із використанням найсу-

часніших інформаційних технологій навчання; неможливість забезпечити необхідне фінансування освітньої діяльності; проблеми використання у процесі навчання сучасної літератури й наукових інформаційних ресурсів; неможливість забезпечити сучасну матеріально-технічну базу для якісної підготовки фахівців; недостатньо високий початковий рівень абітурієнтів; неможливість створити сприятливі умови для активної наукової, практичної, суспільної, культурної й спортивної діяльності; наявність прогалин у налагодженні відносин з підприємствами для організації практичної підготовки студентів і відсутність сучасних програм практичної підготовки в самому ВНЗ; невідповідність застосовуваного ВНЗ навчально-методичного забезпечення освітнього процесу сучасним вимогам.

Розглянуті ризики вищого навчального закладу є ризиками забезпечення навчального процесу. Але ВНЗ також зустрічається із ситуацією, коли, незважаючи на бездоганну систему ресурсного забезпечення, результат виявляється незадовільним. Виникає ризик невідповідності результативності вкладеним коштам. Це багато в чому залежить від зовнішніх неконтрольованих чинників (характеристик кожної конкретної особистості, соціального середовища, що оточує тощо).

Ризики у сфері вдосконалення професійних та індивідуально-психологічних якостей пов'язані таким чином: ризик відсутності у вищому навчальному закладі умов удосконалювання професійних, індивідуально-психологічних якостей викликає ризик недостатнього розвитку особистості, що, у свою чергу, спричиняє ризик підприємства, пов'язаний з недостатнім рівнем професійних і індивідуально-психологічних якостей співробітників; ризик недостатнього фінансування освітньої діяльності визначається обмеженнями ресурсами держави, суспільства й підприємств. І, в свою чергу, держава ризикує через невідповідність результатів діяльності ВНЗ вкладеним у нього коштам.

Постановка завдань відновлення системи вищої освіти в цілому або її окремих складових припускає мінімізацію ризиків, пов'язаних зі старінням або неефективністю методів або змісту навчання. Однак факт впровадження нових технологій у процес навчання ускладнений своїми специфічними ризиками, серед яких – погроза стійкості самого процесу професійної підготовки й системи вищої освіти в цілому; невідома реакція з боку роботодавців, які будуть взаємодіяти з фахівцями, підготовленими за новими технологіями навчання; кадрові проблеми, а саме: відсутність належного професіоналізму в педагогів; динамічна підготовка відповідного методичного забезпечення [7, с. 10].

Проаналізувавши систему ризиків, що виникають як наслідок проблем у функціонування системи вищої освіти можна зробити висновок, що для всіх зацікавлених сторін найбільша кількість перетинань припадає на ризики, так чи інакше залежні від якості підготовки фахівців. Це говорить про те, що даний компонент якості найбільш важливий, і тому в першу чергу необхідно вміти визначати величину ризиків, пов'язаних із цієї складовою.

Говорити про методи зниження виявлених ри-

зиків на даному етапі, мабуть, рано. Насамперед треба розробити методику збирання інформації для розрахунків показників ризиків; здійснити збирання даних (можливо, за кілька років); розрахувати показники ступеня ризиків на основі реальних даних; провести інтерпретацію результатів розрахунків (визначити важливість кожного ризику й ступінь відповідної загрози). Залежно від величини й значущості кожного з ризиків необхідно запропонувати способи їх усунення або зниження й, уживши відповідних заходів, оцінити їхню ефективність. Для керування ризиками використовуються методи відхилення від ризику; локалізації, дисипації, компенсації й попередження ризику.

Висновки. Аналізовані ризики, що виникають як наслідок проблем у функціонуванні системи освіти, породжено як системними проблемами, так і динамічними процесами модернізації, характерними

для сучасної системи освіти. Це ризики, що виникають на стику інтересів усіх «споживачів» результатів процесу професійного навчання. Всі перераховані вище ризики взаємозалежні, тому що мета зацікавлених сторін у галузі якості підготовки фахівців також перетинається.

Завдання подальшого дослідження полягають в удосконаленні системи показників ступеня ризиків; розробці методики збирання даних для розрахунків ризиків; розрахунках показників ризиків і їх оцінці; розробці методики усунення (зниження) найбільш істотних ризиків і оцінці ефективності застосування методики. Виявлення цих ризиків дозволить розробити й реалізувати систему заходів щодо їхньої мінімізації, що буде сприяти більш ефективному функціонуванню системи освіти в цілому для найбільш повного задоволення інтересів суспільства й особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек. У. Общество риска. На пути к другому модерну. – М., – 2000. – 381 с.
2. Богомолова А. Подготовка менеджеров для общества риска / А. Богомолова // Высшее образование в России. – 2007. – № 12. – С. 105-110
3. Зубков В.И. Социологическая теория риска. – М., 2009. – 230 с.
4. Зубок Ю. Управление рисками в сфере образования молодежи / Ю. Зубок, В. Чупров // Высшее образование в России. – 2007. – № 5. – С. 11-22
5. Зубок Ю.А. Риск в сфере образования молодежи: институциональные и саморегуляционные механизмы управления / Ю.А.Зубок, В.И. Чупров // Вопросы образования. – 2008. – № 4. – С. 31-55
6. Леушина И.В. О пользе консерватизма при реформировании высшего технического образования: как снизить риски от непродуманных инноваций / И.В. Леушина, И.О. Леушин // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 2. – С. 67-69
7. Сабуров Е. Риски вложений корпоративных и частных инвесторов в образование: проблемы идентификации / Е. Сабуров, Н.Родина, Е. Хижнякова // Высшее образование в России. – 2007. – № 5. – С. 3-11
8. Чупров В.И., Зубок Ю.А. Молодежь в общественном воспроизводстве: проблемы и перспективы. – М., 2000. – 116 с.
9. Щеглов П.Е. Качество высшего образования. Риски при подготовке специалистов // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 1 (24). – С. 46-59.